

СЛОВО НА ПРОФ. Д-Р МИЛКО ПАЛАНГУРСКИ

И аз като професор Груев ще започна, както са започвали уважаемите участници тук, в тази зала, преди 135 години.

Почитаемо Бюро,
почитаеми членове на Народний събор,

Бих казал, че вие действително имате правото и възможността да кажете това, защото пред мен стои елитът на една професия, без която не може, а както чухме преди секунди, тя е и конституционно устроена. Разбира се, тя не се появява по нашите земи случайно, нито като наплив на „африкански скакалци“, нито в резултат на някакво изключително търсене и предлагане, но, което е по-интересно, съвсем неслучайно.

Дълго се чудех какво да говоря и на какво да обърна внимание, при положение че на юриста му е известно всичко, що се отнася до Търновската конституция. На юристите по принцип са известни правилата на конституционно поведение, правата и свободите на гражданите. Да влизам в ролята на лектор по история и теория на държавата и правото, едва ли има нужда. Затова тези листове пред мен ще трябва да ги „пенсионирам“ предварително – и така може би е най-добре.

Откъде тръгва всичко обаче? Като историк не мога да не се обърна малко по-назад. Един-единствен съм, както виждам, сред толкова много юристи, надявам се, че няма да бъде изхвърлен по стълбите, както достопочтения митрополит Мелетий Софийски от още по-достопочтения Драган Цанков – чухме този прословут дебат преди малко в изпълнение на нашите театрални представители. Имало е и такива случаи. Имало е и няколко плесници. Но преди да се стигне до плесниците и до спора дали народният представител по онова време трябва да плаща своето кафе по 5 гроша в търновските кафенета, а не само по 1 грош, както са плащали обикновените хора, което показва, че проблемът с кебапчето е актуален не от вчера, ми се ще да се върна към началото на модерната ни държавност. А там стои една малка книжчица – книжчицата на дядо Паисий. Неслучайно той е обявен от нашата православна църква за светец.

Тази книжчица е излязла по време, когато Адам Смит пише „Богатството на народите“, когато в Западна Европа голяма част от промените в религиозното, икономическото и социалното поле вече са на такова ниво, че се говори за модерни конституционни устройства. Паисий няма такава подготовка, той не говори за такива идеи, той говори за миналото, за историята ни, и както сам казва – „да имаме отново царе, патриарси и свои властелини“. Ясно, точно и категорично.

Тоест да се върнем към историята, за да получим новата си държавност, и тази нова държава ще бъде една аркадия, в която тече мед и масло, защото тя ще е справедлива и достъпна за всички ни.

Самият Паисий знае много добре и никога не крие, че не е нито Ян Хус, нито Калвин, и както той сам казва, идеята за свободата за него е малко по-различна, тя е концентрирана в думите: „Аз не учих ни граматика, ни политика“. Но социално-икономическите му възгледи опират до едно много важно изявление: „Да се знае и помни, кога Хилендар даваше 3000 гроша и беше задлъжнял 27 000 гроша данък“.

Та ако това е подбудата за националната държава, е достойно за уважение, защото отгук нататък всяко следващо поколение български политически дейци, като преминем през дядо Софроний, през Каравелов, Раковски, Касабов и стигнем до Левски и Ботев, е давало някаква идея за създаването на самостоятелна държава. Никой не определя каква ще бъде тази държава – дали ще бъде демократска република, швейцарска конфедерация или провинция на руския император, както иска дядо Софроний – това няма никакво значение. Важното е, че по-голямата част от хората смятат, че свободата ще разреши проблемите. Но както винаги, знаем, пожеланията са едно, а реалностите – съвършено друго.

Българското общество се оказва много мъдро. То разбира, че идва ново време, и започва да се подготвя за това време. През цялото Възраждане има цифром и словом 570 души, които са успели да се докоснат до университетски банки – кой за семестър, кой за два, за три, и т.н. Най-голямата част от тях, почитаеми колеги, колкото и да е невероятно, са медиците – 25 %. И това не е, защото медицинското образование е много достъпно и евтино, а защото Османската империя създава две военномедицински училища, които дават възможност на много млади хора чрез медицината да направят и образователна, и военна кариера, а впоследствие – и политическа кариера.

Втората по големина група са правистите. В една империя, в която на практика законодателството току-що си пробива път – говоря за новото, модерното, не за шериатското законодателство, това е много голямо число хора, ангажирани с юриспруденцията. Петдесет и петима синове на български търговци и интелектуалци са изпратени от Париж до Москва, от Атина до Букурещ и Белград да учат непознатите по нашите земи правни науки. В тази група е онова, което ние бихме могли да наречем основата на българската юридическа мисъл. И ако в края на XVIII век българското обществено мнение говори за държавността си като за нещо, което ще се случи и ще ни доведе до нещо добро, 100 години по-късно един македонски българин и български политик – Никола Геннадиев, от трибуната на парламента обяснява на своите опоненти каква трябва да бъде българската държава, давайки пример с английската империя.

За Никола Геннадиев английската конституция има следната същност: „Това е английската флота, английската войска, английската полиция и английските милиар-

ди, които имат само една цел – да обезпечат независимостта на 12 английски върховни съдии“. Константин Стоилов добавя от парламентарната трибуна – „и защитата пред тях“.

Виждате ли как едно обществено мнение за по-малко от три поколения разбира ролята и мястото на системата за защита на правата и свободите на гражданите във всичко онова, което чухме преди малко и което няма нужда да ви обяснявам. Това е революционен поврат в мисленето. Това е промяната, която превръща българина от средновековен човек в човек на модерното време, който разбира що е това законодателство, разбира какви са неговите права и че има кой да ги защити.

Да, в първия момент всички се стряскат, защото това струва и разходи, и време, а и принципи на поведение. И неслучайни са тези остри изблици от страна на старото поколение около великолепния наш поет Дядо Славеиков за „адвокатите скакалци“, които едва ли не нарушили спокойствието и идилгията на миналото. Но модерното време изисква това. И българското общество успява да посее достатъчно елементи и достатъчно личности, които да трансформират обществото ни в тази посока. И тъй като историята обикновено се прави от хора, а не от някакви имагинерни процеси, искам да ви кажа, че в Учредителното събрание има една група от 13 души, учили в университет правни науки. Останалите, които са в съдебната система, са хора със средно образование, хора с опит, но не и юристи в истинския смисъл на думата. Това тяхно присъствие в съдебната система по време на Временното руско управление и тук, в Учредителното събрание, им позволява впоследствие да направят кариера и в съда, и като адвокати. Но онзи елит, който действително движи нещата, са тези 13 души, завършили право.

По-интересното е, че те са завършили къде ли не и имат какви ли не биографии, но те са абсолютно еднотипни в юридическо отношение. Половината от тях са участници в тази комисия, която прави рапорта пред Учредителното събрание за структурата на българския основен закон. Този рапорт, който, както преди малко видяхме, е отхвърлен – факт, известен на всички. Този рапорт е може би най-сатанизираният в българската история документ, а той има една простичка съдба. Впоследствие тези, които са наясно за какво става въпрос, член по член го прокарват при гласуването на основния закон. Три четвърти от онова, което е предложено в рапорта от т.нар. консерватори, влиза в Конституцията. И както казва един от техните водачи, Димитър Греков, това „неучените не можеха да го знаят“. Спорът му с Драган Цанков в този случай е знаменателен.

Защото, когато човек не може да спечели мнозинство с убеждение, когато лещата и кебапът побеждават правото, съществува и обратният вариант – правото да победи лещата и кебапа с ум и интелигентност. И точно това се случва.

Аз самият не вярвах, че толкова много от предвиденото в рапорта е влязло в Конституцията, но хванах молива и действително се убедих, че около 65–67 % от оно-

ва, което е заложено като текст в рапорта, дори този прословут член, който всички цитираме – за робите, намира място в крайния текст на Конституцията.

Това показва, че юристът знае, че юристът може. И съвсем логично е да направя една малка кратка характеристика на тези 13 души не заради друго, а за да разберете колко сложна и колко трудна професионална съдба са имали някои от тях.

Но ще отида малко по-назад. Казвам си го честно, тази сутрин разбрах кой според мен е първият български адвокат. За ваша гордост ще ви кажа, че това е човекът, за когото всички българи са учили в училище, чието име е известно и няма град или село, в което да няма улица, кръстена на него. Това е Георги Сава Раковски.

Оказва се, че Раковски близо три години в края на 30-те и началото на 40-те години в Цариград е преживявал не само с парите на баща си, задявайки ханъмите, с което е много известен, а е бил основен прошенопоисец на българската общност и на българските търговци в турската столица. А прошенопоисецът по онова време на практика играе ролята на адвокат пред съда – той излага мотивите, излага искането, такава е системата на османското право, в мотивите на прошенопоисеца трябва да се обясни на базата на какво се прави искането.

Винаги съм подозирал тези негови възможности, но сега се оказва – колега ми направи тази справка, – че той действително по този начин е успял да натрупа изключително големи връзки и възможности да ръководи българската община, а това го прави и общонационално признат лидер. Не казвам това случайно.

От хората на Раковски – този „образ безподобен“, както казва Вазов, в Учредителното събрание е имало около 40 души. Всички те са елит в истинския смисъл на думата – образован, финансов и юридически добре подготвен. Това показва защо действително всички през Възраждането говорят, че Раковски е в основата на нашата национална революция, а също и до голяма степен на нашето национално развитие в образователната, политическата и културната сфера. Затова неслучайно повечето от тези 13 юристи са негови приятели.

Започвам с може би най-мразения от всички – едва ли има българин, който да не го ненавижда. Но аз винаги съм казвал, че това е единственият български аристократ, ако приемем, че има три пъти „хаджи“ в името му – Хаджииванчо Хадживеличков Хаджипенчович. Първият българин, завършил пълен курс на Сорбоната по право, и може би единственият българин, достигнал до най-високите нива на турската администрация – бил е не само член на Държавния съвет, а и председател на Върховния съд. Ще кажете – ама той не е бил адвокат, а политик. Не, оказва се, че и тази работа е вършел. Защото в един момент играе ролята на кепукехая на Българската екзархия. По турската административна система това е лицето за връзка с Високата порта. Той пише официалните документи за контакти с изпълнителната власт. А това, както разбирате, е невъзможно да се прави в едно национално учреждение без познаване на законодателството и на системите за управление.

Хаджииванчо е мразен не заради друго, а защото е участвал в процеса срещу Васил Левски. Затова е омразата към него, макар че мнозина забравят, че той е човекът, дал най-много лични средства на Васил Левски. Какво да се прави? Но той е уволнен от Държавния съвет, защото прави един жест, за който малцина българи знаят или сякаш нарочно пропускат. След Батак той носи една детска ръчичка на заседание на Държавния съвет. И тогава Мидхат паша – неговият приятел, казва: „Ти уби империята!“.

Ето нещо, което показва, че дори онези, които ги приемаме за хора с различна съдба, към които имаме по-негативна настройка, имат и своите заслуги. И неслучайно, когато Дондуков-Корсаков, който по Берлинския договор е временен владетел на България, пристига в Търново, първата му работа е да назначи за свой личен адютант единствения високопоставен български юрист Хаджииванчо Хаджипенчович. Когато се подготвях, потърсих още информация и установих, че той е помогнал много и по време на Цариградската посланическа конференция, начертавайки на граф Игнатиев картата на независима България, и т.н.

Това е пример за това как човек, когато знае и спазва законите и използва възможностите, може да бъде полезен на нацията си, дори цялото общество да бъде негативно настроено към него. Аз не искам да го правя герой, само показвам колко коренно различни са понякога нещата. Неговият приятел Гаврил Кръстевич става председател на Върховния съд и на практика създава Източна Румелия. Те са от едно потекло. И двамата имат тежката участ да починат в забвение. Дори и до ден днешен не знаем къде е гробът на Гаврил Кръстевич из Цариград. Но такава е съдбата на политиците.

От цариградския кръг народни представители не можем да не споменем следващото голямо име. За мен то също е безкрайно принижавано от българската история, но вие като юристи много добре знаете, че той е първият декан на Юридическия факултет – Марко Димитриевич Балабанов.

Марко Балабанов има образование от най-високото качество, което може да се намери в Османската империя. Завършва Семинарията на остров Халки, която горедолу играе ролята на богословски университет по онова време, с ниво на обучение като Духовната академия в Москва. Оттам – Атинския университет, парижката Сорбона, за да стане през 1875 г. един от малцината регистрирани по новия наказателен отомански закон адвокати в Османската империя. Но съдбата го повежда към политиката и адвокатството за него се оказва важно само в онези моменти, когато е в дълбока опозиция, в изолация.

И тук отварям една скоба. Българските министър-председатели, онези, които са най-качествени и най-уважавани, колеги, винаги са били адвокати. (*Ръкопляскания.*) Не го крия, не мога да не го кажа. Защото една огромна част от тях – д-р Константин Стоилов, Петко Каравелов, д-р Радославов, д-р Стоян Данев, Иван Гешов – тук говоря само за първите години след Освобождението, да не продължа-

вам в по-новото време – са хора, които са имали възможността да преминават от едното в другото качество. Те са свободни хора. Такъв човек на пазара на труда никога няма да остане гладен. Той не може да бъде манипулиран с дребни суми или с дребни политически хитрини, което го прави независим като политик.

Една друга фигура, която бих казал, че е от цариградския кръг и която много хора също подценяват, е Яков Геров. Почти неизвестен български народен представител, макар че няколко пъти е адвокат на държавата по няколко международни дела. Завършил е в Гент, Белгия, но преди това завършва в Цариград българската гимназия – тогава класно училище, все още не гимназия. Този човек като заместник-председател на съвета, създаден от Дондуков-Корсаков, е вероятният автор на проекта на българската Конституция. Ние винаги пишем, че авторът е Лукиянов, но истината е, че проектът се пише от разширения състав на отделението за юридическа помощ, или както го наричат тогава – отделението на Лукиянов.

Не е изключено самият проект – този, който заминава за Петербург, да е правен и от Геров, което още веднъж показва как българската интелигенция, българските прависти в крайна сметка свършват онова, което е нужно. За съжаление, Яков Геров умира твърде млад, но животът му е свързан с два големи съдебни процеса. Единият е за имотите, които българската държава получава като наследство на Сараоглу в Атина. Другият процес е този срещу майор Коста Паница по времето на Стамболов през 1890 г.

Друга фигура, чийто род идва от нашите западни краища, макар самият той да е роден в Лясковец, е Иван Касабов. Може би първият българин, доктор на правните науки на Виенския университет – 1867 г. Приятел на Раковски, участва и в двете чети, автор на всички възвания, които разнася Васил Левски, за което малцина знаят, създател на Българския таен централен революционен комитет във всичките му формации. И в крайна сметка след Освобождението е гонен от Стефан Стамболов и напуска България, за да отиде да преподава в Лиеж. Един от хората, внесли много сериозна яснота относно правата и свободите на гражданите, които виждаме закрепени в Конституцията.

От руските възпитаници несъмнено най-интересен е единственият либерал сред завършилите право – Христо Стоянов, министър на правосъдието във второто правителство на Драган Цанков, впоследствие няколко дни министър на външните работи в правителството на Каравелов – 1886 г., по време на преврата, председател на Върховния съд. Той също има много добра практика, доосвободенска адвокатска кариера – отново чрез Екзархията като писар на Българския църковен събор и като лице, оторизирано да води преписката между Събора и Вътрешното министерство на Османската империя.

Той е сред създателите на първата българска национална институция – Екзархията, неговият подпис стои под всички протоколи и писма, изпратени до властите, които утвърждават решенията, включително избора на първия български екзарх.

Интересното е, че по онова време е с по-консервативни възгледи, докато в Събранието застава на по-либерални. Той е един от основателите на Софийския университет, известно време преподава гражданско право (1892–1894). Неговите колеги от Учредителното събрание не му позволяват да направи България първата държава, признала всеобщото изборително право. Той предлага на комисията българските жени първи в света да имат изборителни права, но друг народен представител, докторът по право от Хайделбергския университет Димитър Греков, го оборва с думите – „по причини всекиму известни, това е невъзможно“.

Неслучайно говоря за Димитър Греков – също един от бъдещите български министър-председатели. Той пък е роден и израснал в Българска Бесарабия, възпитаник на бесарабското болградско училище. Учи в букурещка гимназия и със стипендия на румънското правителство защитава докторат. Преди Освобождението е адвокат и председател на Браилския съд, но впоследствие се посвещава на българската политика. Той и Константин Стоилов – друга видна фигура, за която ще спомена след малко, са с по 13 депутатски мандата. Но при Греков има нещо невероятно – той е касиран 4 пъти, като два пъти е касиран поради това, че не е български гражданин, и още два пъти – заради мними нарушения на изборителния закон. Всъщност това е първият случай на касиране на български народен представител. Изключително ерудиран, невероятен познавач на френската изборителна система и изобщо на френското право и култура. Той е човекът, когото либералите мразят най-много, вероятно по простата причина, че е най-образован.

И неслучайно за накрая оставих може би най-добре подготвени, моя любимец в преносния и прекия смисъл на думата – юриста, който е и автор на идеята за създаването на българската адвокатска камара още през XIX век – д-р Константин Стоилов. Този възпитаник на Роберт колеж е получил образованието си в четири университета – Прага, Париж, Хайделберг и Виена. Защитава блестящо дисертация по право в Хайделберг, владее турски, английски, френски, немски, руски, гръцки. Винаги съм казвал, че той прави онова, което малцина са успели да направят. По времето, когато е бил министър и министър-председател, са приети Наказателният закон, Изборителният закон в чисто нов вид, Законът за съдебната власт. И, разбира се, да не забравяме Търговския закон. Тези закони той успява да създаде сам, да ги внесе в парламента, където една комисия да ги прегледа и да ги включи за по една сесия. Не искам да казвам нищо за някои съвременни комисии. Вие си ги знаете, там ще си замълча...

Разбира се, има и други юристи сред депутатите. Единият – Петко Каравелов, макар и министър-председател на страната четири пъти, никога не се занимава с право. В Учредителното събрание е и вторият български професор и първият по право – Владимир Палаузов, но той взема участие само в Събранието и се връща в родната си Одеса.

Не мога да не спра вниманието ви и върху една от най-колоритните фигури, които нямат юридическо образование, но са се занимавали цял живот с право – Илия Томакиев Цанов, синът на чорбаджи Томаки Цанов от Видин, за когото Висшият адвокатски съвет издаде книга и филм. Това е на практика първият адвокат по наказателни дела в българската история, макар и служебен защитник, назначен от Османската империя като защитник на четниците на Ботев. Фактът, че той успява да ги отърве от бесилото, е достатъчен, едва ли повече трябва да се говори. Неслучайно по-късно той става и външен министър и неговото име се свързва със Съединението, с успешното Съединение. Коего показва, че човек, който се е посветил на правото, защото той изучава дори персийски и арабски език, за да овладее шериата, може впоследствие, дори без да е имал възможността да изучи всички правни науки както се полага, да бъде полезен на обществото. И това е може би най-доброто доказателство как обществото само ражда нужните си кадри. Адвокатската система, адвокатите са не само необходимост, те са нужни въобще, за да функционира всяка една демократична система.

Благодаря ви.